

УДК 811.411.21'06'276.6 : 61

МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (НА ПРИКЛАДІ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ ТА НЕРВОВОЇ СИСТЕМ). ШЛЯХИ УТВОРЕННЯ

Андрій Омелянчук

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, кафедра кафедра Близького Сходу,
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 02017,
e-mail: varathron@ukr.net*

З'ясовано шляхи утворення та поповнення арабської медичної термінології, а саме: семантичний, синтаксичний та морфологічний. Виявлено цікаву особливість певної частини арабських медичних термінів, що полягає в утворенні методом метафоризації. Окрему увагу приділено іншому важливому способу поповнення термінологічного словника – іншомовним запозиченням.

Ключові слова: термін, терміносистема, медицина, способи термінотворення, сучасна арабська літературна мова.

Останнім часом дослідженню мови науки стали приділяти дедалі більше уваги, у світлі її особливого значення, яке вона відіграє у мовній діяльності. Категорії і поняття будь-якої сфери знання виступають результатом осмислення та узагальнення явищ, фактів, процесів, які досліджує певна галузь науки, та закріплюються у відповідній термінології. Вона є результатом багатоетапного еволюціонування мови окремої науки, де з кожним рівнем зростає ступінь впорядкованості термінологічного матеріалу. Своєю чергою у терміні відображено прагнення людини до раціональнішого спілкування як в усній, так і письмовій формах.

Зростання зацікавлення науковців різних галузей у термінології пояснюється прискореним розвитком науки та техніки в останні десятиліття, що призводить до виникнення великої кількості понять, які потребують чіткого формулювання і закріплення. Через відсутність раціональної та чіткої організації термінології як певної системи, у лексикології постійно існує проблема її впорядкування. Звідси з'являються труднощі, пов'язані зі стандартизацією лексичного матеріалу, який є знаряддям наукової думки. Першочерговим вважаємо завдання нормалізації та уніфікації термінології автохтонних мов, що дасть змогу рівень їх лінгвістичного розвитку зробити відповідним до відведеної їм комунікативної функції. Окрім того, в умовах глобалізації істотного значення набуває переклад наукового матеріалу, де терміни відіграють ключову роль кодування спеціальної інформації. Тому питання еквівалентності в контексті термінології постає досить гостро.

Науково-технічна термінологія – це широкий пласт лексики, що інтенсивно розвивається та активно взаємодіє з іншими пластами лексики, насамперед, загальнонавчальною. Тому вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури та семантики стало одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики.

Значні кількісні та якісні зміни, що відбулися в науці й техніці, сприяли збільшенню кількості субмов, терміносистем, взаємозбагаченню їхнього лексичного складу як на рівні однієї мови, так і на міжмовному рівні. Усе це сприяло тому, що в надрах сучасної лінгвістики виникла нова прикладна дисципліна – термінознавство, яка поступово утверджує свої самостійні функції на перетині кількох наук – лінгвістики, логіки та відповідних науково-технічних спеціальностей.

Головним її завданням є дослідження як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних чинників, які впливають на створення (головно, перекладачами) нових термінів у національних терміносистемах, якщо відповідний еквівалент у мові перекладу відсутній, а також виявлення механізму термінологічного планування з погляду мовних інтерференцій, тобто свідомого чи підсвідомого втручання в мову з метою лексичної модернізації та стандартизації.

Усі ці чинники підтверджують актуальність проблеми термінології та потребу її дослідження в наш час. Підвищені вимоги до термінів як до ключових одиниць наукового спілкування та обміну інформацією визначають необхідність спільної роботи лінгвістів та фахівців з різних дисциплін.

У цій статті за мету взято вивчення та тлумачення медичної термінології на матеріалі лексики серцево-судинної та нервової систем в арабській та українській мовах, дослідити арабську медичну термінологію в контексті загального термінологічного вчення, а також виявити відмінні особливості, що відрізняють арабську термінологію. Особливу увагу у статті приділено походженню термінів, зважаючи на те, що термінологія не розвивається стихійно, а є продуктом свідомого термінотворення. Зацікавленість цією галуззю лінгвістики можна пояснити важливою роллю, яку відіграє наука в житті сучасного суспільства, зокрема протягом останніх п'ятдесяти років, та тим, що термінологія є найбільш динамічною частиною лексичної системи та чи не основним джерелом її поповнення.

Відомо, що терміносистеми різних мов можуть суттєво відрізнитися або взагалі мати різні способи виникнення. Порівнюючи медичну лексику арабської та української мов, можна зробити висновок, що це саме той випадок, коли між ними простежується семантична та граматична віддаленість окремих елементів медичної фахової лексики. Це пояснюється історією розвитку двох народів, які опиралися на різні положення вивчення медицини та певними історичними умовами, які їх супроводжували.

Під час створення нових термінів перед укладачами постає одна специфічна і, на перший погляд, не дуже суттєва проблема: як передати новий термін у рідній мові. Чи просто запозичити його з мови-джерела, переписавши його за правилами рідної орфографії або зберігши оригінальне написання, чи перекласти цей термін у рідній мові. А якщо перекласти, то як – буквально чи описово.

Ця проблема є досить серйозною, бо кожен новий термін, запроваджений у ту чи іншу галузеву терміносистему, має бути вдалим, він повинен гармонійно вписатися у неї, бути евфонічним, здатним утворювати деривати тощо. Усі ці умови продиктовані тим, що технічна мова передбачає однозначне взаєморозуміння між укладачами технічного завдання та його виконавцями [3, с. 111]. Тому будь-який термін має створюватися з урахуванням його фізичної сутності та технічної ідеї [8, с. 7]. Зазвичай, терміни утворюються або з тих слів, які вже існують у літературній мові, шляхом надання їм термінологічного значення, або з іншомовних елементів [4, с. 147].

З плином часу, коли науковий прогрес зумовлює появу нових явищ, процесів, понять, виникає потреба у створенні нових термінів, зокрема і в медицині, де з виходом нових препаратів, інструментів, виникненням нових хвороб повинні з'являтися відповідні лексичні одиниці для їхнього чіткого вербального закріплення. Завдання для арабської медицини в цьому плані полегшується, адже більшість головних центрів досліджень з медицини розташовані на Заході, де всю медичну документацію та енциклопедичні дані видають європейськими мовами. Тому “завдання арабської термінологічної практики зводиться до знаходження адекватних арабських термінів для відпрацьованих та стандартизованих іншомовних термінологій” [2, с. 123].

Виникаючи, терміни підпадають під ту ж лексичну систему, у межах якої вони з'являються. Вони створюються за тими самими моделями, що й загальноживані слова мови і відповідають законам фонетичної та структурної організації. Термінологічні одиниці медичної лексики сучасної арабської літературної мови утворюються трьома способами: семантичним, синтаксичним та морфологічним. Вони використовуються, коли утворення відбувається за допомогою засобів мови (словосполучення, похідні, складні слова), та коли відбувається зміна значення загальноживаних слів, що набувають статусу терміну. Також варто згадати ще один важливий спосіб поповнення термінологічного словника – іншомовні запозичення. Усі ці способи ефективно діють для найменування значної частини медичної лексики і лексики серцево-судинної та нервової системи організму людини зокрема, позначаючи різні серцево-судинні та нервові хвороби, синдроми і патології.

У межах морфологічного способу можна зустріти як однослівні терміни, так і терміни-словосполучення. Доцільно зазначити, що в арабській медичній термінології переважають терміни, що складаються з двох і більше компонентів, кожен з яких є загальноживаним словом, яке в цій терміносистемі набуло термінологічного статусу. Однослівні терміни своєю чергою позначають різні анатомічні назви, часто взяті з класичної арабської лексики, і які закріпилися у цій терміносистемі, наприклад: *وريد* “вена”, *عصب* “нерв”, *أبهر* “аорта”, *دم* “кров”, *شريان* “артерія”. Існує також термінологія, яка використовується у всіх галузях медицини та позначає загальні медичні поняття: *متلازمة* “синдром”, *التهاب* “запалення”, *ورم* “пухлина”, *خبيث* “злюкисний”, *تشنج* “спазм”, *اختلال* “розлад”. Щодо словосполучень, то в медичній лексиці поряд з однослівними термінами вони становлять пласт медичного лексичного матеріалу, що позначає хвороби та патологічні стани: *خلل التوتر الوعائي* “судинна дистонія”, *توسع الأوردة* “варикоз”, *تصلب شرياني* “артеріосклероз”, *تشنج شرياني* “артеріоспазм”, *وهن عصبي* “неврастенія”, *عصبية* “нейротрофіка”.

Якщо проаналізувати подані вище приклади, то можна дійти висновку, що більшість з них була утворена на основі існуючого лексичного матеріалу і вже існуючих словотвірних моделей. В підтвердження цьому російська дослідниця М. Недоспасова пише: “Дієслово, дієприкметник та масдар першої та похідних порід, імена місця та часу, професії та ін. дають широку можливість для утворення нових термінів у всіх галузях науки та техніки” [9, с. 7].

Варто також зазначити, що деривація є досить ефективним методом створення термінів і відбувається переважно двома шляхами: трансформацією морфологічної структури основ за існуючими в мові моделями шляхом внутрішньої флексії та словотвірною афіксацією й суфіксацією. Масдари теж є джерелами (з арабської مصدر “джерело”) створення нової термінології. Основними дериватами, які знайшли своє застосування у медичній лексиці стали: 1) Ім’я знаряддя: اسم الآلة: “скальпель”, ملبط “пінцет”, مثقاب “коловорот”; 2) Масдар (مصدر): تجلط “тромбоз”, نبضان “пульсація”, شرين “капіляр”, اسم التصغير: شعيرة “венула”, وريد “артеріола”, بطين “шлуночок”, لويحة الدم “тромбоцит”.

Серед цієї термінології трапляються і приклади абстрактних та відносних імен, які відчутно поширилися та стали точно позначати типи і явища захворювань і станів, даючи їм чітку характеристику: كرية حمراء “еритроцит”, الضفيرة العنقية “шийне сплетіння” (нервове), إزالة الرجفان “дефібриляція”, كرية بيضاء “лейкоцит”.

Ще одним видом утворення нових термінів у арабській медичній термінології є терміни, які утворені в результаті додавання заперечної частки لا. Це явище досить вдало та продуктивно вписалося у вимір арабського синтаксису і стало на сьогоднішній день досить розповсюдженим: لا تنظيمية “аритмія”, لا انبساط “адіастолія”, لا حركية “адиномія”, لا اعراضى “асимптомний”.

До синтаксичного методу належать і терміни, утворені внаслідок приєднання афіксів خارج “екстра”, خلف “за”, جنب “навколо”, تحت “суб-”, مضاد “анти”, انعدام (тобто відсутність) префікса “а” та інших: الكلية: ورم دموي جنب الكلية “навколонирикова гематома”, ورم دموي “внутрічерепна гематома”, اصاب بين الأضلاع “міжреберні нерви”, ورم دموي “екстраплевральна гематома”, خارج البلورا “субдуральна гематома”, ورم دموي تحت الجافية “акардія”, انعدام القلب “антибіотик”, مضاد حيوي “антитіло”, مضاد الفيروس “білатеральний”, ذو قطبين “біполярний”.

Специфіки семантичному способі надають шляхи утворення професійної лексики, які полягають у зміні значень слів, що вже існують у мові. Наприклад, коли слово набуває суто термінологічного статусу або перетворюючись на науковий термін, відбувається звуження його значення: غرفة سفلية “нижня камера” (серця), عيب قلبي “порок серця”, الضفيرة العضدية “плечове сплетіння” (нервове), صيغة الدم “гемограма”, وريدية “венозне сплетіння”.

Не можливо оминути й той факт, що у процесі формування спеціальної лексики не рідко застосовується асоціативний метод. Тобто процес, явище чи орган отримує назву, завдячуючи своїй зовнішній формі або певним процесам, які здатні викликати відповідні асоціації у фахівців. Такий підхід спрощує усвідомлення певних характерних рис наявних у цьому явищі та полегшує описову роботу. Також цей метод є вигідним з погляду запам’ятовування та розвитку асоціативних зв’язків з іншими термінами та

поняттями, які потребують найменування. Нижче подано декілька прикладів, які стосуються серцево-судинної та нервової систем: قوس الوتين “дуга аорти”, ذنب الفرس “кінський хвіст” (нерв), سرير شعيري “капілярне русло”, العصب السادي “замикаючий нерв”.

Переходячи до наступного способу утворення медичної термінології, а саме запозичення, пропонуємо розглянути сутність цього явища. Запозичення – це слово (рідше морфема, синтаксична конструкція) або стійке словосполучення, яке перейшло із одної мови в іншу. Запозичення розрізняють за походженням, ступенем засвоєння, сферою використання, стилістичним забарвленням. Вони вступають у певні системні відносини з оригінальними словами: 1) запозичення може бути синонімом оригінального слова; 2) запозичення витісняє слово з мови, в яку запозичується; 3) запозичення саме витісняється з часом з мови. Велика частина запозичень повністю засвоєна системою інших мов і не сприймаються носіями як щось нерідне [7, с. 110]. У стрімко прогресуючій медичній сфері, яка змушує фахівців терміново формулювати та називати нові поняття, процес запозичення стає буквально рятівником у цьому питанні. Це стосується не лише арабської, а й взагалі усіх мов, у межах яких існують різні терміносистеми. Хоча насправді тут є свої нюанси, пов’язані, наприклад, з тим, що не завжди запозичена одиниця зможе вдало узгодитися з існуючими у певній терміносистемі правилами, адже неможливо запозичити терміносистему іншої мови повністю. Однак, перед тим, як офіційно затвердитися, терміни-запозичення стають відомими фахівцям заздалегідь, оскільки спочатку ними користуються в усному мовленні і таким способом стають звичними. У досліджуваній нами серцево-судинній та нервовій системах наявні всі типи запозичень, а саме: повні, змішані та кальки. Попри всі зусилля арабських наукових інститутів до максимальної арабізації термінології, в арабській лексиці з’являється дедалі більше іншомовних лексичних одиниць, головню взятих з латинської чи грецької мов. Це пов’язано перш за все з тим, що деякі явища неможливо точно передати засобами арабської мови, або, якщо навіть це можливо, то вони все одно залишаються на правах еквівалентів, формуючи великі синонімічні групи. Повні запозичення представлені інтернаціональними транслітерованими термінами, які часто мають арабські еквіваленти: أورطى “аорта”, أنيمية “анемія”, بلازما “плазма”, نيورون “нейрон”, نورين “неврин”, لوكيميا “лейкемія”.

Неповні запозичення є досить поодинокими випадками. Найчастіші з них – це словосполучення, одна частина з яких є загальною назвою: متلازمة رايث “синдром Райта”, روماتزم الأعصاب “нейроревматизм”, تكسين الأعصاب “нейротоксин”, متلازمة غودباستور “синдром Гудпасчера”.

Зростання дедалі більшої кількості запозичень, зокрема у медичній сфері, зумовлене, як вже зазначалося раніше, стрімким розвитком нових технологій. Додатковою перевагою інтернаціоналізації медичної термінології є те, що запозичені терміни зазвичай короткі, однозначні і через це забезпечують взаєморозуміння в середовищі фахівців. Існують також терміни, які було б недоцільно намагатись утворити на основі арабської класичної лексики, бо це, ймовірно, призвело б до ускладнення роботи над медичною теорією та до виникнення певних перешкод на практиці. Хибною є й така думка, ніби терміни, що походять з рідної мови завжди будуть більш простими для

розуміння. Це правило діє тільки для певної групи лексичних одиниць, яким вдається вдало асимілюватись у більш впорядкованій та стандартизованій терміносистемі.

Тепер доцільно розглянути третій тип запозичень, тобто калькування. Існують різні погляди мовознавців на калькування як спосіб поповнення лексичного складу мови. Одні з них [5, с. 368] вбачають у кальках позитивні мовні одиниці, що за своєю значущістю наближаються до запозичень і несуть із собою якісно нове значення або ж модель для створення аналогічної семантики на власному мовному матеріалі, а інші [11, с. 2] – водночас схильні розглядати калькування як процес, що веде до появи інтерференційних зрушень у семантиці слів та проявів граматичної інтерференції, які спричиняють нівеляцію національно-мовної своєрідності. Калька кваліфікується як “нова лексема, створена питомими мовними засобами за зразком іншої мови” [14, с. 73]. У разі калькування копіюється структура чи внутрішня форма з адаптованим перекладом її компонентів. Як засіб номінації, калькування доцільне тоді, коли для певного поняття немає назви у рідній мові. Це явище поширене в арабській медичній термінології і використовується як для термінів-словосполучень, так і для однослівних термінів: قنية “проточок”, تكثف الدم, “гемоконцентрація”, الأنبوب العصبي “нейротрубочка”.

Процес калькування у медичній термінології сучасної арабської літературної мови відбувається переважно синтаксичним шляхом. Це можна пояснити перш за все особливістю медичної термінології загалом, де більшість термінів складаються з двох або кількох слів. Використання різних афіксів дає змогу збагатити значний пласт медичної лексики без будь-яких семантичних відхилень та втрат. Науковцям залишається лише підібрати зі загального лексичного матеріалу слова, які б стали найточнішими семантичними відповідниками цим терміноелементам. Наприклад, арабськими відповідниками префіксів “макро” та “мікро” є ضخامة та صغر. Суфіксоїд “-метрія” позначається арабським словом قياس. Досить велика кількість калькованої лексики належить до стійких словосполучень мови, з якої відбувається запозичення. В українській мові такі словосполучення виражені прикметником з іменником, а в арабській мові утворення цього терміна відбувається ізафетним шляхом. Нижче демонструємо приклади зазначених явищ: قياس الكريات الحمر “еритроцитометрія”, ضخامة القلب “макрокардія”, سفلس الجهاز العصبي “нейросифіліс”, التهاب الأوعية اللمفية السرطاني “раковий лімфангіт”.

Існують також й інші види калькування, зокрема семантичне, коли під дією іншомовного впливу змінюється значення слова. Під цей принцип підпадає дієслово طهر, яке мало значення “очищати”, а потім набуло суто медичного значення “дезинфікувати”. Найчастіше мовою оригіналу для калькування лексичного матеріалу, звісно, є латина. Це стосується анатомічних термінів, та різних патологічних станів: صباغ دموي “пігмент крові”, تصلب وريدي “флебосклероз”, مكون الحمر “еритропоетин”, تكون العصب “нейрогенез”, عصبي المنشأ “неврогенний”.

Однак не можна стверджувати, що лише латина впливає та збагачує терміносистеми інших мов. Поступово починають з’являтися запозичення з англійської та інших європейських мов, які останнім часом стають більш авторитетними в межах медичних досліджень. Особливо це стосується новостворених термінів, які стосуються до різноманітного медичного інвентарю, апаратури та ін. видів клінічного обладнання.

Отже, підсумовуючи все викладене варто зазначити, що арабська медична термінологія поповнюється шляхами, які притаманні й іншим мовам. Утворення термінів відбувається: а) з засобів арабської мови; б) через зміну значення загальноживаних слів, що набувають термінованого значення (тобто семантична деривація); в) а також завдяки поповненню словника іншомовними словами. В арабській мові, як і в інших мовах, неологізми утворюються на основі наявного лексичного матеріалу за вже існуючими у мові словотвірними моделями. У складі термінів-словосполучень активно використовуються масдари.

Окрема частина арабських медичних термінів відрізняється тим, що вони були утворені методом метафоризації, що є прикладом вмотивованості термінів.

Живим та постійним процесом арабської термінології є запозичення. Одним із найпродуктивніших шляхів утворення термінологічних неологізмів в арабській мові є калькування. Це пояснюється істотним впливом європейських термінологічних традицій у медицині з відносно впорядкованою та сформованою медичною термінологією. Процес калькування в медичній лексиці арабської мови відбувається переважно синтаксичним шляхом. Зазвичай, мовою-джерелом для процесу калькування є латина, але останнім часом поширюються терміни-кальки з англійської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Арсланян Г.* Русско-латино-арабский медицинский словарь / Г. Арсланян, Я. Шубов. – М. : Издательство “Мир”, 1998.
2. *Белкин В. М.* Арабская лексикология / В. М. Белкин. – М. : Издательство Моск. ун-та, 1975.
3. *Белодед И. К.* Интернациональные элементы в лексике и терминологии / И. К. Белодед. – Харьков : Вища школа, 1980.
4. *Будагов Р. А.* Очерки по языкознанию / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во Академии Наук СССР, 1953.
5. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2005.
6. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002.
7. Литературный энциклопедический словарь. – М. : “Советская энциклопедия”, 1987.
8. *Лотте Д. С.* Вопросы заимствования и упорядочивания иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1982.
9. *Недоспасова М.* Вопросы развития современной арабской терминологии / М. Недоспасова. – Тбилиси, 1964.
10. *Рыбалкин В. С.* Арабская лингвистическая традиция: Истоки, творцы, концепции / В. С. Рыбалкин. – К. : “Феникс”, 2000.
11. *Семчинський С.* Калькування як засіб збагачення і засмічування мови / С. Семчинський // Українська мова та література. – 1998. – №45. – Грудень.
12. Словарь лингвистических терминов. – М. : “Эдиториал” УРСС, 2004
13. *Суперанская А. В.* Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская и др. / АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : “Наука”, 1989.
14. *Щур Г. С.* Теория поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М., 1974.

Стаття: надійшла до редакції 15.10.2010
прийнята до друку 15.11.2010

MEDICAL TERMINOLOGY OF MODERN STANDARD ARABIC (ON THE EXAMPLE OF CARDIOVASCULAR AND NERVOUS SYSTEM). WAYS OF FORMATION

Andrii Omelianchuk

*Kyiv National Taras Shevchenko University,
Middle East department,
14, Taras Shevchenko Av., Kyiv, Ukraine,
e-mail: varathron@ukr.net*

Ways of formation and augmentation of the Arabic medical terminology array, specifically semantic, syntactic and morphological, have been identified. An interesting peculiarity of some Arabic medical terms has been observed, as they were coined with the help of metaphoric way. Special attention was paid to another important way of terminology glossary augmentation - foreign language borrowings.

Key words: term, term system, medicine, ways of term formation, modern standard Arabic.

МЕДИЦИНСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОГО АРАБСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА (НА ПРИМЕРЕ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ И НЕРВНОЙ СИСТЕМ). ПУТИ СОЗДАНИЯ

Андрей Омелянчук

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт филологии, кафедра Ближнего Востока
бульв. Тараса Шевченко, 14, 02017 Киев, Украина
e-mail: varathron@ukr.net*

Определены пути создания и пополнения арабской медицинской терминологии, а именно: семантический, синтаксический и морфологический. Выявлена интересная особенность определенной части арабских медицинских терминов, который состоит в создании методом метафоризации. Отдельное внимание уделено другому важному способу пополнения терминологического словаря – иноязычным заимствованиям.

Ключевые слова: термин, терминосистема, медицина, способы терминотворчества, современный арабский литературный язык.